

УДК 94(4)«1492/1914»32(019)343.341

**СВІТОГЛЯДНА КРИЗА СУСПІЛЬСТВА,
ЯК ПЕРЕДУМОВА АКТИВІЗАЦІЇ
ЕЗОТЕРИЧНИХ ТАЄМНИХ ТОВАРИСТВ
НА ТЕРИТОРІЇ АНГЛІЇ XIX СТ.**

**THE GLOBAL CRISIS OF SUCCESS,
AS A PRESERVATION FOR THE
ESTABLISHMENT OF ESOTERICAL CUSTOMS
COMPANIES IN THE ENGLAND OF THE XIXTH**

Помазан Д. Ю.,

аспірант, Мелітопольський Державний
Педагогічний Університет ім. Б. Хмельницького
(Мелітополь, Україна), e-mail:
kartezis16@gmail.com

Pomazan D. Y.,

postgraduate, Melitopol State Pedagogical
University V. Khmelnytsky (Melitopol, Ukraine),
e-mail: kartezis16@gmail.com

Розглядається питання впливу елементів світоглядної кризи англійського суспільства на активізацію таємних езотеричних організацій XIX ст. Головною метою статті – є розкриття складових елементів ідейної кризи, яка виникла у англійському суспільстві внаслідок бурхливих соціально-політичних перетворень та її вплив на активізацію діяльності езотеричних таємних товариств. В представленій статті окрема увага приділяється аналізу ролі езотеричних таємних товариств, як альтернативної ідейної та сакральної форми в суспільній парадигмі Англії XIX ст.

Ключові слова: Англія, суспільство, ідеї, наука, таємні товариства, езотеризм, лібералізм, релігія.

The article examines the influence of elements of the world-view crisis of English society on the activation of secret esoteric organizations of the nineteenth century. The main purpose of the article is disclosure of the constituent elements of the ideological crisis that arose in the English society as a result of violent socio-political transformations and its influence on the activation of the activities of esoteric secret societies. In the present article, particular attention is paid to the analysis of the role of esoteric secret societies as an alternative ideological and sacred form in the social paradigm of England of the nineteenth century.

Keywords: England, society, ideas, science, secret societies, esotericism, liberalism, religion.

Актуальність поставленої теми зумовлена тим, що історія таємних езотеричних товариств Європи розглядається, зазвичай, в контексті історії культури та релігії. Через це вплив світоглядної кризи, як передумови активізації езотеричних організацій недостатньо розкритий в історіографії таємних товариств. Метою роботи є дослідження суспільної світоглядної кризи, як однієї з передумов активізації езотеричних таємних товариств на території Англії у XIX ст.

Переважає більшість публікацій, які складають історіографічну базу поставленої теми дослідження, мають британське походження. Зокрема, безпосереднє відношення до проблеми передумов формування таємних товариств вікторіанської епохи має монографія Батлера Алісона під назвою «Victorian Occultism and the Making of Modern Magic» [1]. В цій роботі розглядається історія розвитку окультних доктрин та езотеричних організацій у Англії XIX ст. та їх впливу на європейське суспільне середовище. Англійський історик досить ґрунтовно дослідив поставлені в роботі завдання дослідити суспільний

запит на альтернативні до традиційних релігійні форми та причини зростання впливу езотеричних таємних товариств світоглядна [1, с. 1–2]. Крім того, А. Батлер розглянув різноманітні аспекти активної діяльності езотеричних товариств, які були частиною релігійно-філософської системи XIX ст. Наприклад, проаналізоване питання зв'язку езотеричних рухів з науковою думкою XIX ст. що дозволяє оцінити глибину проникнення ідей езотеризму у англійське суспільство [1, с. 125–128].

Синтетичний характер має робота американського Хенріка Богдана «Western Esotericism and Rituals of Initiation» [2], де автор дослідив проблеми розвитку «Західного езотеризму» та ритуальної моделі в європейському цивілізаційному просторі. Доволі велика частина роботи присвячена езотеричним рухам XIX ст. на території Англії. Зокрема, Х. Богдан досить детально зупинився на питаннях передумов утворення, структури та ритуалів відомого езотеричного товариства «Золота Зоря», яке мало великий вплив на території Великобританії у XIX ст. Значна увага науковцем надається передумовам та розвитку інших езотеричних таємних товариств, які розглянуті в контексті Західної езотеричної традиції [2, с. 121–127].

Ще однією роботою, яка тісно пов'язана з темою нашої розвідки, є книга Мерліна Каверлея «Occult London» [3]. В даній монографії таємнича і неоднозначна окультно-містична історія Лондона розглядається в широкому тематичному і часовому вимірі. Хронологічні межі роботи охоплюють епоху Нового Часу, що дозволяє розглянути розвиток езотеричної традиції Англії, на прикладі її столиці. Автор надав значну увагу періоду XIX ст. та, серед інших чинників, розглянув вплив соціально-політичних процесів на розвиток езотеричних товариств [3, с. 70–71].

Однією з головних елементів сакральної кризи, що вплинув на активізацію езотеричних таємних товариств – є зростання популярності ліберальних ідей у суспільстві. На нашу думку, розгляд передумов необхідно починати з нього, як з головного формуючого елементу держави. Серед багатьох дослідників існує переконання, що Англія XIX ст. була доволі стабільною, розвинутою та спокійною державою, особливо в порівнянні революційно збуреною континентальною частиною Західної Європи. Але, суспільно-політична атмосфера Англії також була достатньо гарячою. На території Англії формуються нові ідеологічні системи, які стають фундаментом для великої кількості організацій, в тому числі езотеричних [3, с. 70–71].

Найпопулярнішою ідеологією Англії у XIX ст. був лібералізм, який, під впливом промислового перевороту кінця XVIII ст. і потреб ринкової економіки, глибоко проник у суспільство [6]. Характерною рисою лібералізму – є прагнення людини до індивідуалізму та прагнення до розвитку особистості. Головним теоретиком ліберальної розбудови суспільства був Джон Мілль, який опублікував у 1848 році «Принципи політичної економії» та у 1859 році трактат «Про

свободу» [6; 9, с. 550]. В основу цих робіт лягли такі принципи, як розвиток особистості, самоповаги, розділення суспільства і держави, та навіть протест проти існуючих авторитетних думок. Як зазначається дослідниками, фактично, ці дві роботи стали основою поширення ідей лібералізму та індивідуалізму у англійському соціумі [6; 7, с. 23; 9, с. 550].

Треба зазначити, що лібералізм займав ключові позиції не тільки як політична ідеологія та політична партія, але і як форма домінантної суспільної думки. Враховуючи цей факт, стає зрозуміло, що вплив політичної думки на езотеричні таємні товариства, як частину суспільства, був дуже великий. Саме езотеричні таємні організації дозволяли реалізовувати свій індивідуальний потенціал та сприяли розвитку самостійного мислення, а не колективного [1, с. 1–2, 100]. Англійська Церква, як інститут задоволення сакральних потреб, який формувався на традиціоналістичній основі, вже не могла задовольнити зростаючих суспільних потреб вікторіанської Англії [1, с. 1–2; 7, с. 114–116].

Загалом ліберальні політичні та соціальні реформи доволі тісно перекликалися з езотеричними таємними товариствами. Одним з головних досягнень реформ на території Англії вважається соціальна емансипація жінок та покращення їх правового статусу. Приблизно у середині XIX ст. жінки отримують повноцінне право власності, полегшення виробничих умов, зменшення залежності від чоловіка та ін. Доволі показовим є той факт, що низка передових університетів, найперше таких як Оксфорд та Кембридж, відкрили коледжі спеціально для жінок [9, с. 551]. В свою чергу, езотеричні таємні товариства активно сприяли цьому процесу. На відміну від традиційних релігійних форм та таємних товариств, таких як Масонський Орден, езотеричні організації охоче приймали жінок в свої осередки. Наприклад, в герметичному Ордені «Золота Зоря», який був створений у 1888 році, жінки не просто мали однакові права з чоловіками, але і займали вагомі посади в ієрархії організації. Серед них були такі видатні представниці окультизму, як М. Мазерс, А. Хорніман, Ф. Фарр та ін. [5, с. 53; 8].

Іншим елементом світоглядної кризи, який вагомо вплинув на активізацію езотеричних таємних товариств, була релігійна ситуація, яка сформувалася у XIX ст. на території Англії під впливом бурхливих соціальних змін. Соціальні зміни, які проходили в англійському суспільстві, включно з появою нових класів та соціальних прошарків, не могли не торкнутися релігії. У цей період традиційна релігійна система Англійської Церкви знаходилася у глибокій кризі. Це доволі яскраво демонструють статистичні дані. У 1851 році на території Англії проводився перший масштабний перепис населення. Одним з ключових завдань перепису, була спроба дослідити кількість віруючих людей та виявити рівень довіри до традиційних форм релігії. Згідно результатів перепису, велика кількість англійців взагалі

не відносили себе до віруючих. Разом з тим, дослідження дозволило виявити значну кількість протестантів–дисидентів, які не мали відношення до традиційної Англійської Церкви [6].

Взагалі езотеричні товариства доволі тісно пов'язані з релігійною складовою соціуму [2, с. 7–8]. Релігійна криза, яка мала великий вплив на англійське суспільство, була частиною масштабної світоглядної кризи та сприяла активізації таємних езотеричних товариств. Багато людей, особливо представники інтелігенції та нової буржуазії, почали шукати альтернативні форми для реалізації сакральних потреб. Саме такою альтернативою виявилися езотеричні організації. Це, було зумовлено тим, що, на відміну від традиційної форми релігії, езотеризм міг запропонувати більш складну систему сакральної практики, яка спиралася на самопізнання та реалізацію особистого потенціалу [4, с. 211–212; 7, с. 12].

Паралельно з релігійним чинником, на активізацію езотеричних таємних товариств впливав такий елемент світогляду, як освіта та наука. Починаючи з 1830 років, академічний підхід до формування світогляду, посилює свою позицію у суспільстві та підштовхує людей до більш критичного мислення [1, с. 162–163]. Достатньо динамічна урбанізація на території Англії призвела до збільшення ролі освіти і науки та зростання популярності інтелектуалізму у соціумі. У містах стрімко зростає потреба у вчителів, лікарів, вчених та інших професіях інтелектуальної спрямованості. У інтелектуальному середовищі з'являються «лідери думок», які стають авторитетними орієнтирами, для цілих поколінь інтелектуалів. Серед них можна виділити Д. Мілля, Ч. Дарвіна, О. Хакслі, М. Арнольд, Дж. Еліот та ін. [9, с. 550–551].

Більшість дослідників езотеричних таємних товариств Англії, схиляється к тому, що у XIX ст. основою таких організацій були саме представники буржуазії та інтелігенції [1, с. 100–101; 7, с. 12]. Як було зазначено вище, одним з авторитетних мислителів того часу був Ч. Дарвін, який у 1859 році представив роботу «Походження видів» [6]. Ця робота, мала велике значення, для розвитку наукової думки. Вона також істотно вплинула на поглиблення релігійної кризи та становленню наукової думки в цілому. Як відомо, Ч. Дарвін висунув теорію про те, що розвиток людства проходив під впливом зовнішнього середовища та об'єктивних природних законів, а не з волі Бога [4, с. 211]. Але, не зважаючи на матеріалістичну складову та руйнівний вплив на релігійну систему, теорія Дарвіна сприяла популяризації езотеричних таємних товариств. Цей парадоксальний феномен пояснюється доволі просто, теорія Дарвіна ґрунтується на еволюції простих живих організмів в більш складні та розвинуті. В свою чергу, езотеричні товариства теж відхиляють церковну теорію походження людини, як дуже просту, або символічну. Представники езотеризму, на відміну від традиційної Церкви, намагалися створити більш складну та послідовну теорію створення людини, де були присутні елементи еволюціонізму. Через

це, поширення теорії Ч. Дарвіна у англійському соціумі тільки сприяло популяризації езотеричних товариств [1, с. 1–2].

Також потрібно зауважити, що езотеризм намагався активно знайти примирення між науковою моделлю світу та релігійною, що було значним відображенням світоглядної кризи. Через це, на протязі всього XIX століття окультисти намагалися застосувати наукові методи, в езотеричній роботі [1, с. 100–101]. На відміну від інших століть, саме у XIX ст. англійські окультисти почали створювати бібліотеки та активно систематизувати езотеричні знання. Як показують факти, популярність езотеричних доктрин була настільки велика, що систематизацією езотеричних знань та створенням бібліотек, займалися як окремі дослідники, так і потужні езотеричні організації, на кшталт Ордену «Золота Зоря» [1, с. 125–126].

Іншим, фактом, що демонструє взаємозв'язок між езотеричними таємними товариствами та науковою думкою англійського суспільства XIX ст. є поява серед прихильників езотеризму великої кількості вчених. Серед них варто зауважити фізиків Лорда Реліга та Джозефа Томсона, фізіологів Вільяма Карпентера та Георга Роменса, натураліста Альфред Воулса та ін. Це були авторитетні вчені свого часу, деякі з них були членами Королівського Наукового Товариства, що демонструє їх рівень авторитету [7, с. 35–36]. Ще одним з ключових показників впливу соціально-політичних чинників, на активізацію езотеричних таємних товариств, є статистичні дані, які демонструють стрімке зростання інтересу до окультистичних організацій. В період з середини XIX ст. до початку XX ст. на території Англії було створено 11 таємних товариств езотеричного характеру, що є найбільшим показником всієї Західної Європи [10].

Враховуючі приведені вище факти, можна зробити висновок, що на активізацію езотеричних таємних товариств Англії XIX ст. впливала доволі велика сукупність елементів світоглядної кризи, а не тільки культурні та релігійні елементи, як вважає багато дослідників. Серед головних світоглядних чинників, що створювали необхідні передумови для активізації британських езотеричних товариств XIX ст., відзначено поширення та становлення лібералізму, як домінуючої ідеологічної моделі, поглиблення релігійної кризи та розвиток наукової думки. Було встановлено, що всі, ці фактори були щільно пов'язані з езотеричним рухом та активно сприяли формуванню нових таємних товариств езотеричного характеру.

Список використаних джерел

1. Butler, A., 2011. 'Victorian Occultism and the Making of Modern Magic', London: *Palgrave Macmillan*, с.226.
2. Bogdan, H., 2007. 'Western Esotericism and Rituals of Initiation', New York: *SUNY*, с.236.
3. Coverley, M., 2008. 'Occult London', London: *Pocket Essentials*, 160 c.
4. Goodrick-Clarke, N., 2008. 'The Western Esoteric Traditions', London: *Oxford University Press*, 286 c.
5. Hanegraaff, W., 2006. 'Dictionary of Gnosis Western Esotericism', Leiden: *Brill*, 1231 c.

6. Каннет, М., 2008. 'История Великобритании'. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1008273>.

7. Owen, A., 2004. 'The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern', Chicago: *The University of Chicago Press*, 356 c.

8. Панин, С.А., 2014. 'Учение герметического ордена Золотой Зари как форма западного езотеризма и религиозной философии': дис... канд. филол. наук: 09.00, Москва, 153 с.

9. Тревельян, Д., 1959. 'Социальная история Англии', М.: *Издательство иностранной литературы*, 608 с.

10. Walters, J., 2007. 'Magical revival: occultism and the culture of regeneration in Britain c 1880–1929'. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/323/1/Thesis.pdf>.

References

1. Butler, A., 2011. 'Victorian Occultism and the Making of Modern Magic', London: *Palgrave Macmillan*, с.226.

2. Bogdan, H., 2007. 'Western Esotericism and Rituals of Initiation', New York: *SUNY*, с.236.

3. Coverley, M., 2008. 'Occult London', London: *Pocket Essentials*, 160 c.

4. Goodrick-Clarke, N., 2008. 'The Western Esoteric Traditions', London: *Oxford University Press*, 286 c.

5. Hanegraaff, W., 2006. 'Dictionary of Gnosis Western Esotericism', Leiden: *Brill*, 1231 c.

6. Kannel, M., 2008. 'Istorija Velikobritanii (UK history)'. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1008273>.

7. Owen, A., 2004. 'The Place of Enchantment British Occultism and the Culture of the Modern', Chicago: *The University of Chicago Press*, 356 c.

8. Panin, S.A., 2014. 'Uchenie germeticheskogo ordena Zolotoj Zari kak forma zapadnogo ezoterizma i religioznoj filosofii (The teachings of the Hermetic Order of the Golden Dawn as a form of Western esotericism and religious philosophy)': dis... kand. filol. nauk: 09.00, Moskva, 153 s.

9. Trevel'jan, D., 1959. 'Social'naja istorija Anglii (Social history of England)', M.: *Izdatel'stvo inostrannoj literatury*, 608 s.

10. Walters, J., 2007. 'Magical revival: occultism and the culture of regeneration in Britain c 1880–1929'. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/323/1/Thesis.pdf>.

* * *